

Religion and Strategic Culture: A Case Study of the Impact of Shiite Religion on the Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran

Sarem Shiravand

Corresponding author, PhD in Political Geography and Geopolitics, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: Sarem_shiravand@yahoo.com

 0009-0008-5451-5700

Zahra Pishgahi Fard

Professor of Political Geography and Geopolitics, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: Zfard@ut.ac.ir

 0009-0006-6237-4069

Abstract

Introduction: The foreign policy of countries is influenced by various domestic and international factors. Strategic culture is the quintessence of the attitude of elites and society towards the concept of power and its use in the world and surrounding environment. In this understanding, strategic culture is not only the use of force and the way of fighting, but also the summary of history, the determinism of geography, the mental accumulation, and reflects a nation's common historical narratives regarding major security issues and the type and manner of its relationship with the world and the surrounding environment. Strategic culture expresses how a specific idea and image are formed in definitions related to war and peace, security and insecurity, friend and enemy, and in a sense, the grand strategies of a state towards other foreign entities, and it exists as an inseparable feature in the policies, behaviors, and actions of states. Generally, the sources of strategic culture can be considered to include history, geography and geopolitics, culture and religion, and the structure of the international system, which are common among countries. But at the same time, countries differ, especially in the indicators derived from these sources, and of course, in some areas they also have slight similarities. However, the Islamic Republic of Iran, as an important actor at the regional level, has its own strategic culture, which affects its behavior in foreign policy. In the post-Cold War era, the Islamic Republic of Iran has presented its role identity in the structure of the international system as a revisionist actor, opposed to the status quo. With a focus on the West, opposed to global domination and arrogance, and a supporter of the underprivileged and Libertarians of the world. The foundation of this actor's foreign policy behavior is the literature of resistance. The strategic culture approach exploits the concept of cultural orientation to explicitly or implicitly explain that different governments have different strategic priorities, which originate from their experiences under the influence of the resources and components of their strategic culture, from the time of formation to the present.

In fact, strategic culture, more than any other component, is capable of studying and revealing the causes and also the macro and often hidden processes in a specific behavior, policy or situation. Therefore, one of the sources of strategic culture that has had a profound impact on the behavior of the Islamic Republic of Iran is religion.

The Research Question: The question that this article is trying to answer is how the Shia religion has influenced the strategic culture of the Islamic Republic of Iran.

Research Hypothesis: The hypothesis is that the discourse of Shiite Islam, by creating a strategic mindset and perception, has defined the demarcations of thought and behavior in such a way that it has a quasi-divine position that is inviolable and It has influenced the strategic culture of the Islamic Republic of Iran through the “ Role-playing in determining collective identity and identity demarcation”, “Strengthening the Sense of Iranian Exceptionalism”, “ Seeking justice”, “Inspiration and Semanticism”, “ Islamic internationalism”, “Emphasis on peace and security” and “ Seeking martyrdom”.

Methods: This article uses a qualitative and descriptive approach to analyze the content of selected data along with topic analysis. The theoretical approach of the research is based on the conceptual framework of Strategic culture. Strategic culture provides an analytical lens through which one can better see the continuities underlying international crises and the motivations a state's actions.

The study of strategic culture teaches us how to understand and interpret government and military actions, how to place specific maneuvers in a broader historical context, and, as a result, how to better predict government behavior.

In fact, strategic culture is not a limiting lens through which to look at the past or the future. Rather, it is a useful tool for understanding how the conditions under which a state defines the appropriate means and goals to achieve its security objectives.

Results and discussion: Religious and cultural narratives and experiences shape the boundaries of thought and action. As the source of strategic culture, they create a strategic mindset and understanding that defines behaviors, thoughts, and actions, so violating them seems impossible. Here, strategic understanding and mindset refers to the understanding that is created from the components of strategic culture And religion, as one of the important sources of strategic culture, plays a decisive role in the formation of this mentality. In post-revolutionary Iran, Shiite Islam plays a fundamental and pivotal role in shaping the worldview and perceptions of decision-making elites and And the Constitution explicitly emphasizes the central position and role of Islam and the Guardianship of the Islamic Jurist. In fact, Shiite Islamism is the most important ideological and Thought structure that has evolved. the national identity of the Islamic Republic of Iran and, consequently, its foreign policy identity. In fact, the Islamic Republic of Iran has become the first embodiment of the idea of political Islam. Under the influence of this ideology and religion, Iranians have defined a spiritual mission for themselves and take moral, spiritual, and religious considerations into account in designing their strategies, tactics, and major military and defense plans and geopolitical codes. Islamic ideology has played an important role in creating the discourse of Iran's international identity and role, which, by defining and highlighting the Islamic identity for Iran, has guided it to define appropriate interests and goals, and ultimately led to the formation

of a foreign policy derived from the Shiite religion and its jurisprudential framework. In other words, the approach of the Islamic Republic of Iran is to interact with the outside world centered on religion and belief, and in the process of interacting with the new world, it considers the ultimate goal and purpose of man to be in the Hereafter bliss. Accordingly, modeling and explaining the model in relation to the new world has its own complexities. Therefore, identity, cultural, and spiritual variables play a significant and important role in the articulation of foreign policy, including diplomatic policy.

Conclusion: Strategic culture is an effective tool for studying foreign policy with an ontological security approach and the behaviors that emanate from it, and it will be able to easily examine the ambiguous angles and dimensions of a particular country's behaviors. On this basis, within the framework of strategic culture, an attempt was made to examine how the Islamic Republic of Iran is influenced by the Shiite religion. In the present era, despite having the theoretical and practical foundations of a modern coordinate, international relations are directly and indirectly influenced by the teachings, values and narratives that originate from religion in various ways. Shiite Islam emerged in a specific geographical space and in connection with specific ethnic groups that were settled in this space. Shiism gives a special meaning to territory and land, and therefore, in the geopolitical space of Iran, under the influence of Shiism as the official and dominant religion, a specific method of thinking and governance is established in the territorial space of Iran through narrative creation, and it has equipped its followers and believers with a specific form of geopolitical imagery and insight. In other words, in the Islamic Republic of Iran, the religious legacy left by Shiite Islam has had a profound impact on the strategic culture and orientations, macro goals, policies, and strategic behavior in foreign policy.

Keywords: Religion, strategic culture, strategic perception, foreign policy

E-ISSN: 2588-6541 / Center for Strategic Research / Quarterly of Foreign Relations
Quarterly of Foreign Relations is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

doi 10.22034/fr.2025.464671.1545

مذهب و فرهنگ استراتژیک: مطالعه تأثیر مذهب شیعه بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران

صارم شیراوند

نویسنده مسئول، دکتری جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: Sarem_shiravand@yahoo.com

 0009-0008-5451-5700

زهره پیشگاهی فرد

استاد جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: Zfard@ut.ac.ir

 0009-0006-6237-4069

چکیده

فرهنگ استراتژیک جوهره نگرش نخبگان و جامعه نسبت به مفهوم قدرت و بهره‌گیری از آن در جهان و محیط پیرامونی است. شاخص‌های فرهنگ استراتژیک متأثر از چهار منبع اصلی مذهب و ایدئولوژی، ساختار نظام بین‌الملل، جغرافیا و ژئوپلیتیک و تجربیات تاریخی است. سؤال مقاله از این قرار است که مذهب تشیع چگونه بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران اثر گذاشته است؟ فرضیه مقاله عبارت است از اینکه گفتمان اسلام شیعی، با ایجاد ذهنیت و ادراک استراتژیک، مرزبندی‌های تفکر و رفتار را به‌گونه‌ای تعریف نموده است که از یک جایگاه شبه الهی برخوردار گشته که غیرقابل تخطی است و از طریق «نقش‌آفرینی در تعیین هویت جمعی و مرزبندی هویتی» «تقویت حس استثنانگرایی ایرانی»، «عدالت‌طلبی»، «الهام‌بخشی و معناگرایی»، «انترناسیونالیسم اسلامی (امت‌گرایی)»، «تأکید بر صلح و امنیت» و «شهادت‌طلبی» بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران اثر گذاشته است. رویکرد این پژوهش توصیفی - تحلیلی، روش آن کیفی و شیوه گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه‌ها: مذهب، فرهنگ استراتژیک، ادراک استراتژیک، سیاست خارجی

شابای الکترونیک: ۲۵۸۸-۶۵۴۱ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه روابط خارجی

 10.22034/fr.2025.464671.1545

صحت مطالب بر عهده نویسنده مقاله است و بیانگر دیدگاه پژوهشکده تحقیقات راهبردی و مجمع تشخیص مصلحت نظام نیست

مقدمه و بیان مسئله

سیاست خارجی و کدهای رفتاری کشورها از مؤلفه‌های گوناگون داخلی و بین‌المللی تأثیر می‌پذیرد. فرهنگ استراتژیک عصاره شیوه نگرستن جامعه و نخبگان به مفهوم قدرت و چگونگی به‌کارگیری آن در ارتباط با جهان خارج و محیط ماورای مرزهای ملی عنوان نموده‌اند. متأثر از این ادراک، فرهنگ استراتژیک جدای از به‌کارگیری زور و روش جنگیدن، چکیده و عصاره تاریخ، جبر جغرافیا، انباشت ذهنی، روایت‌های تاریخی مشترک و حافظه تاریخی یک ملت در قبال مسائل کلان امنیتی و شیوه و نوع رابطه با جهان و محیط پیرامونی را نمایان می‌نماید. فرهنگ استراتژیک چگونگی تشکیل یک ایده و تصویر خاص و منحصربه‌فرد در تعریف‌های مرتبط با جنگ و صلح، ناامنی و امنیت، الگوهای دوستی و دشمنی و به عبارت دیگر، استراتژی‌های کلان یک دولت در قبال موجودیت‌ها و کنشگران خارجی است و به‌صورت یک ویژگی غیر قابل تفکیک در کدهای رفتاری دولت‌ها وجود دارد.

به‌طور عام می‌توان عنوان نمود منابع فرهنگ استراتژیک از جمله تاریخ، جغرافیا و ژئوپلیتیک، فرهنگ، مذهب و ساختار نظام بین‌الملل میان کشورها مشترک است؛ اما در عین حال به‌طور خاص در شاخص‌هایی که منبعث از این منابع است کشورها دارای تفاوت هستند و البته در برخی حوزه‌ها هم دارای اندک شباهت‌هایی هستند. با این حال، جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک بازیگر مهم در سطح منطقه‌ای دارای فرهنگ استراتژیک مختص به خود است و تحت تأثیر منابع هویتی آن، منافع و اهداف آن در سیاست خارجی نیز شکل گرفته است. در دوران پساجنگ سرد در ساختار نظام بین‌الملل، جمهوری اسلامی ایران هویت نقشی خود را به‌عنوان یک بازیگر تجدیدنظرطلب، مخالف وضع موجود با محوریت غرب، ضد سلطه و استکبار جهانی و حامی مستضعفان و آزادی‌خواهان جهان معرفی نموده است و بنیان رفتارهای سیاست خارجی این بازیگر مبتنی بر ادبیات مقاومت است.

رهیافت فرهنگ استراتژیک از مفهوم گرایش فرهنگی جهت تبیین واضح یا تلویحی این نکته بهره‌برداری می‌نماید که دولت‌های متفاوت، دارای اولویت‌های استراتژیک متفاوتی هستند که سرمنشأ این‌گونه اولویت‌ها هم ناشی از تجربه‌های آن‌ها تحت تأثیر منابع و مؤلفه‌های فرهنگ استراتژیک، از دوران شکل‌گیری تاکنون است. در حقیقت، فرهنگ استراتژیک بیش از سایر مؤلفه‌ها، قادر به مطالعه و عیان نمودن علت‌ها و نیز فرایندهای کلان و غالباً پنهان در یک رفتار، سیاست و یا موقعیت خاص است. مع‌الوصف، یکی از منابع فرهنگ استراتژیک که بر رفتارهای جمهوری اسلامی ایران

تأثیر عمیقی داشته است، مذهب شیعه است. سؤالی که این مقاله درصدد پاسخ‌گویی به آن است از این قرار است که مذهب تشیع چگونه بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران اثر گذاشته است؟ فرضیه مقاله عبارت است از اینکه گفتمان اسلام شیعی، با ایجاد ذهنیت و ادراک استراتژیک، مرزبندی‌های تفکر و رفتار را به‌گونه‌ای تعریف نموده که از یک جایگاه شبه الهی برخوردار گشته که غیرقابل تخطی است و از طریق «نقش‌آفرینی در تعیین هویت جمعی و مرزبندی هویتی»، «تقویت حس استثنانگرایی ایرانی»، «عدالت‌طلبی»، «الهام‌بخشی و معناگرایی»، «انترناسیونالیسم اسلامی (امت‌گرایی)»، «تأکید بر صلح و امنیت» و «شهادت‌طلبی» بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران اثر گذاشته است. رویکرد این پژوهش توصیفی-تحلیلی، روش آن کیفی و شیوه گردآوری اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای است.

۱. چهارچوب مفهومی

فرهنگ استراتژیک یک لنز تحلیلی فراهم می‌کند که از طریق آن می‌توان تداومات نهفته در بحران‌های بین‌المللی و انگیزه‌های اقدامات یک دولت را بهتر مشاهده کرد. اغلب این‌ها تحت گرایش تاریخی یک دولت برای حفظ حوزه‌های نفوذ درک شده خود قرار دارند. فرهنگ استراتژیک می‌تواند میراث‌های ماندگاری را برای دهه‌ها در تفکر استراتژیک یک دولت به جای بگذارد (Al-Rodhan, 2015).

مطالعه فرهنگ استراتژیک به ما می‌آموزد که چگونه مانورهای خاص را در یک زمینه تاریخی گسترده‌تر قرار دهیم و در نتیجه، چگونه رفتار دولت را بهتر پیش‌بینی کنیم. فرهنگ استراتژیک ابزار مفیدی برای درک چگونگی شرایطی است که تحت آن یک دولت ابزارها و اهداف مناسب را برای دستیابی به اهداف امنیتی خود تعریف می‌کند (Al-Rodhan, 2015). فرهنگ استراتژیک را می‌توان به‌عنوان مجموعه‌ای از باورها و مفروضات مشترک که بر اساس تجربیات و روایت‌های مشترک ساخته شده است، که هویت جمعی را شکل می‌دهد و بر انتخاب ابزارها و اهداف برای دستیابی به نفوذ امنیتی تأثیر می‌گذارد، درک کرد (Gellen, 2009:p530). بوث فرهنگ استراتژیک را این‌گونه تعریف می‌کند: فرهنگ استراتژیک ترکیبی چندوجهی از «سنت‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها، الگوهای رفتار، عادات، نمادها، دستاوردها و راه‌های خاص سازگاری با محیط و حل مشکلات با توجه به استفاده از زور» است (Kongonis, 2020: p18).

نکته‌ای دیگر که باید به آن توجه کرد این است که زمینه^۱ به‌عنوان انتظارات خارجی بازیگران دیگر از رفتار تعریف می‌شود، عاملی است که می‌تواند فرهنگ استراتژیک را تحت تأثیر قرار دهد. به‌عبارتی، در یک دوره معین، زمانی که رفتار یک دولت ملی برابر با انتظارات خارجی در رفتار است، تأثیر فرهنگ استراتژیک بر رفتار ممکن است قابل مشاهده نباشد، زیرا به نظر می‌رسد تصمیمات اتخاذ شده با انتظارات زمینه و محیط مرتبط باشد. فرهنگ راهبردی در دورهای نابسامان آشکارتر می‌شود، زمانی که تصمیمات خواسته شده توسط بازیگران خارجی با تصمیمات ناشی از دیدگاه‌های سیاست امنیتی فرهنگ استراتژیک معین، متفاوت است. سپس محیط بر تصمیم‌گیرندگان فشار می‌آورد تا فرهنگ استراتژیک را با انتظارات بیرونی تطبیق دهند. قبل از اینکه تطبیق و تغییر رخ دهد، فرهنگ استراتژیک معین رفتار را تقریباً به‌عنوان یک ایدئولوژی هدایت می‌کند. زیرا نخبگان سیاسی نمی‌توانند گزینه‌های تصمیم‌گیری جایگزین را فراتر از «ذهنیت» فعلی خود در نظر بگیرند. بر این اساس، فرهنگ استراتژیک در برابر تغییر، مقاوم و پایدار تلقی می‌گردد و تنها پس از بحث‌های طولانی و بررسی دقیق، گزینه‌های تصمیم‌گیری جایگزین، دنبال می‌شود که به نوبه خود تجربیات جدیدی را ارائه می‌دهد و تغییردهنده ساختار یک فرهنگ استراتژیک معین است (Slaveski, 2009: p. 41). از طرفی، روایت‌ها مخصوصاً روایت‌های غالب در فرهنگ استراتژیک کشورها دارای نقش مهمی و محوری هستند. در این زمینه، «گری»^۲ فرهنگ استراتژیک را با روایت‌ها و به‌ویژه روایت‌های غالب مرتبط می‌نماید. او روایت‌های غالب را بدین‌صورت تعریف می‌نماید: «یک جامعه امنیتی احتمالاً به شیوه‌هایی فکر و رفتار می‌کند که تحت تأثیر چیزهایی که درباره خود و زمینه‌های مربوطه‌اش آموخته است و این آموزش، برای تکرار، اساساً مبتنی بر تفسیر تاریخ و جغرافیای تاریخ یا تاریخ جغرافیا است» (Gray, 2007: p. 5). به‌عبارتی، روایت‌ها یکی از راه‌های انتقال رویکردها، دیدگاه‌ها و عرضه سیاست‌ها به دیگران است. در حقیقت، روایت یک فعالیت معناساز است، «معنا، در روایت، یک پدیده فرهنگی هم‌سطح فرایندهای فرهنگی است» (Wibben 2011: p. 46) که طی یک دوره زمانی به وجود می‌آیند و در نهایت یک «فرهنگ» یا یک «تاریخ» یا به‌طور آزادتر، یک «سنت» را می‌سازند (Bruner, 1991: p. 18) بنابراین فرهنگ استراتژیک به‌عنوان روایت‌هایی که به‌صورت یک نمایش‌نامه اجتماعی نوشته و منتقل شده است تعریف می‌گردد که نه

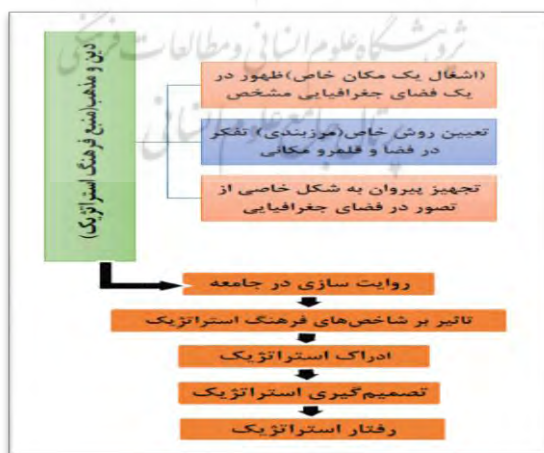
1. context

2. Gray

تنها شامل معانی منسوب به واقعیت‌های اجتماعی، عینی و طبیعی سیاست بین‌الملل، یعنی بازیگران سیاسی، مفاهیم، رویدادها، نهادها، مکان‌ها و ماهیت نظام بین‌الملل است، بلکه این معانی را به شیوه‌ای داستان‌مانند ترتیب داده و پیوند می‌دهد که سیاست‌ها و رفتارهای یک جامعه سیاسی معین را معنادار، متوالی و مجموعه‌ای از کنش‌ها نمایش می‌دهد. علاوه بر تأکید «گری» بر روایات مربوط به تاریخ و جغرافیای تاریخ، روایت‌هایی در مورد سیاست بین‌الملل و روایت‌هایی در مورد جایگاه یک بازیگر در سیاست جهانی به‌عنوان بُعد سوم و نیز روایت‌هایی در مورد ایدئولوژی و مذهب به‌عنوان بُعد چهارم فرهنگ استراتژیک گنجانده شده است (Miskimmon et al, 2012: p. 4). باید اذعان نمود که روابط بین‌الملل در عصر حاضر، اگرچه در حوزه‌های نظری و عملی خصوصیات مدرنی را دارا است، اما به طریق گوناگون تحت تأثیر مستقیم و یا غیرمستقیم رهنمودها، آموزه‌ها و روایت‌های دینی است. بر این اساس، دین با توجه به داشتن نقش‌های چندلایه در زندگی انسان، یعنی جهان‌بینی، هویت‌بخشی، مشروعیت‌بخشی و نهادسازی، در ساحت‌های مختلف زندگی اجتماعی انسان‌ها، از جمله روابط بین‌الملل، حضور و اثر دارد (Qanbarloo, 2021: p.136). از طرفی دیگر، رابطه بین دین و فضا بسیار متنوع است؛ اولاً، ادیان تاریخی در فضاهای جغرافیایی کاملاً مشخص پدید آمدند و عموماً به‌طور مستقیم با گروه‌های قومی خاص مرتبط بودند. معمولاً وقتی مذهب غالب با یک منطقه جغرافیایی معین و مشخص تطبیق داده می‌شود مشکلی وجود ندارد؛ اما در این زمینه با یک استثنا روبه‌رو هستیم و آن هم این است که افرادی که از نظر جغرافیایی به یک مکان خاص مرتبط نیستند از نظر مذهبی نمی‌توان به آن مکان آن‌ها را منتسب نمود. دین و مذهب نه تنها به این دلیل که مکان خاصی را در نقشه اشغال می‌کند، بلکه به این دلیل که معنای خاصی برای قلمرو قائل است با فضای جغرافیایی ارتباط دارد. دین تعیین‌کننده روش خاصی از تفکر در فضا است و پیروان خود را با شکل خاصی از تصور جغرافیایی مجهز می‌کند. در واقع همچون فرهنگ، دین و مذهب در سرزمینی که در طول یک زمان و دوره رشد نموده است، با نشانه‌های متعددی از گذشته مشخص شده است (Mazurkiewicz, 2021: pp. 354-360). هر مذهبی رابطه خود را با حوزه سیاسی (از جمله اهداف ژئوپلیتیکی خود) به‌طور متفاوت و متمایزی تعریف می‌کند و در عین حال پارادایم ژئوپلیتیکی یک مذهب ممکن است در طول زمان دچار تغییر و تحول گردد (Mazurkiewicz, 2021: p. 368). مذهب و سیاست در طول تاریخ به همدیگر وابسته و مرتبط بوده‌اند. حتی اگر به سوابق و مدارک تاریخی نهادهای سیاسی باستانی و یا حتی اگر به مستندات، آثار

و شواهد دوران پیش از تاریخ مراجعه شود، ارتباط تنگاتنگ این دو محسوس و قابل درک است (Fox, 2018: p. 1). روایت‌ها و تجارب دینی و فرهنگی هم از نظر شکل دادن به مرزهای تفکر و هم از نظر عمل، شکل‌دهنده هستند. آن‌ها به‌عنوان منبع فرهنگ استراتژیک، یک ذهنیت و درک استراتژیک ایجاد می‌کنند که رفتارها، افکار و اعمال را تعریف می‌کند؛ بنابراین تخطی از آن‌ها غیرممکن به نظر می‌رسد. در اینجا منظور از ذهنیت و درک استراتژیک، برداشت و فهمی است که از مؤلفه‌های فرهنگ استراتژیک ایجاد می‌گردد و مذهب هم به‌عنوان یکی از منابع مهم فرهنگ استراتژیک در شکل‌گیری این ذهنیت نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. تغییر این ذهنیت در کوتاه‌مدت امکان‌پذیر نیست و حداقل به چندین نسل متوالی برای اصلاح و یا تغییر آن نیاز است. از طرفی، ذهنیت‌های استراتژیک فقط یک گذشته تاریخی نیستند، بلکه ادراکات، تفسیرها و وجدان‌هایی منبعث از مؤلفه‌های فرهنگ استراتژیک هستند که چشم‌انداز تفکر را در ذهنیت سیاست خارجی تعریف می‌کنند (Ozkan, 2021: pp. 5-6). بنابراین دین به‌عنوان مجموعه‌ای از اعتقادات و ارزش‌های معنوی جمعی در قالب یک گفتمان و روایت‌های برگرفته از آن، به وسیله نهادها، جوامع و اقدامات مرتبط استمرار یافته و تفسیر می‌گردد. باید توجه نمود که میراث دینی و مذهبی یک کشور است بر روی جهت‌گیری و انتخاب استراتژی کلان آن به سمت سیاست خارجی و دسته‌بندی و تعیین کشورهای دیگر به‌عنوان دوستان و دشمنان بالقوه و بالفعل تأثیر می‌گذارد (Warne & Walker, 2011: pp. 12-130).

مدل تأثیر دین و مذهب بر فرهنگ و رفتار استراتژیک بازیگران

منبع: نگارندگان

۲. مذهب تشیع و فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران

انقلاب اسلامی نه تنها پیروزی مستقیم نیروهای اسلامی و فرهنگ سیاسی اسلامی بر سلطنت پهلوی را بیان کرد، بلکه موفقیت غیرمستقیم را در مقابل نیروها و خرده فرهنگ‌های لیبرال دموکراتیک و سوسیالیستی نشان داد (Farsoun & Mashayekhi, 1992: p. 77). در ایران پسا انقلاب، اسلام شیعی به نحو تعیین کننده‌ای دارای نقش بنیادین و محوری در شکل‌گیری جهان‌بینی و ادراک نخبگان تصمیم‌گیر (Stanly, 2006: p. 23) و ترسیم‌کننده اهداف و منافع ملی است و چشم‌انداز و دورنمای آینده را ترسیم می‌نماید (Hunter, 2010: p. 22). به عبارت دیگر، تشیع مهم‌ترین ساختار عقیدتی و اندیشه‌ای است که هویت ملی جمهوری اسلامی ایران و سیاست خارجی آن را تکوین بخشیده است (Dehghani Firouzabadi and Vohabpour, 2015: p. 62) در حقیقت جمهوری اسلامی ایران به اولین تجسم از ایده اسلام سیاسی است (Ehteshami, 2010: p. 70). بنابراین، فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی، تحت تأثیر مذهب تشیع، بر رویکرد کشورداری، سیاست استراتژیک، جنگ و به طور کلی رفتارها و نگرش کلان آن تأثیر عمیقی داشته است (Eisenstadt, 2015: p. 29). ایرانیان تحت تأثیر همین نفوذ و تأثیر مذهب برای خود یک رسالت معنوی تعریف نموده‌اند و در طراحی راهبردها، تاکتیک‌ها و برنامه‌های کلان نظامی، دفاعی و کدهای ژئوپلیتیک خود ملاحظات اخلاقی، معنوی و مذهبی را در نظر می‌گیرند (Cain, 2002: pp. 1-5).

ماهیت دین و مذهب به صورتی است که سمت‌گیری‌های محوری در مسائل حساسیت‌برانگیز را، پیش‌روی حاکمان ترسیم نموده و معیار و شاخص تعریف منافع، خیر-دوستی و شر-دشمنی است (Askari, 2018: p. 102). در واقع مذهب، نقش مهمی در ایجاد هویت و نقش بین‌المللی ایران داشته که با تعریف و برجسته نمودن هویت اسلامی - شیعی، ایران را به تعریف منافع و هدف‌های متناسب رهنمون ساخته و در نهایت منجر به شکل‌گیری یک سیاست خارجی برآمده از مذهب شیعی و چهارچوب فقهی آن گردیده است (Soleimani, 2011: pp. 178-179). رویکرد نظام جمهوری اسلامی تعامل با جهان بیرون با محوریت دین و مذهب است و در روند تعامل دنیای جدید، غایت و هدف نهایی انسان را در سعادت اخروی می‌داند نه دنیوی؛ بر این اساس، الگوسازی و تبیین الگو در ارتباط با دنیای جدید دارای پیچیدگی‌های خاص خود است. بنابراین، متغیرهای هویتی، فرهنگی و معنوی در مفصل‌بندی سیاست خارجی، از جمله سیاست دیپلماتیک، دارای نقش مهم و بسزایی هستند (Ghorbanpour Dashtaki, 2017: p. 102).

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سیاست «دشمنی با ظالم و حمایت از مظلوم» در نظام جهانی و محیط پیرامون، یک راهبرد روش‌مند است. بدین‌صورت که چهار سازه و منبع دین، تاریخ، فقه و آینده‌نگری مهدوی، این سیاست را روش‌مند می‌کند. بنابراین، سازه‌های دین و فقه، به‌واسطه روش‌های «تولی و تبری»، «قاعده نفی سبیل» و «جهاد»، مرز بین مظلوم و ظالم و نحوه رفتار با هریک، در سیاست خارجی را مشخص می‌کند. در سیاست خارجی، تولی و تبری در سپهر اندیشه سیاسی اسلامی جایگاه مطلق دارند. تصمیم‌گیرندگان در مقابله با نظام سلطه و همراهی با تحت سلطه از این امر به‌عنوان الگویی برای روابط خارجی خود استفاده می‌کنند. در قاعده نفی سبیل، نفی هژمونی و سلطه ملاک ثابتی در روابط مسلمانان با غیرمسلمان و کافر است و راه‌های نفوذ را می‌بندد و از سلطه احتمالی آن‌ها ممانعت می‌کند. در رابطه با اصل جهاد، لزوم آمادگی نظامی برای دوری از ظالم و عدم پذیرش ظلم ستمگران را به مسلمانان یادآوری شده است. بنابراین، برخلاف روش‌های جدید معرفی شده در سیاست خارجی، مانند روش کوانتومی که نمی‌تواند معیاری برای نظم و بی‌نظمی ارائه کند (مثلاً نقش ساختار و کارگزار در جنگ و صلح)، نظریه دینی امکان تشخیص حق از باطل را تشخیص می‌دهد. سازه تاریخ به‌واسطه نتایج معنوی و مادی روش‌های «باورمند شدن فرهنگ عاشورا»، «روحیه ایثار» و «نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری» و «حفظ استقلال» حمایت از مظلوم و دشمنی با ظالم را در دستور کار سیاست خارجی قرار می‌دهد (Eslami and Others, 2022: p. 36).

در نهایت ساختار آینده‌پژوهی مهدوی با روش‌هایی چون «فرهنگ انتظار»، «عدالت» و «وحدت اسلامی» راهنمای چشم‌اندازهای مطلوب در سیاست خارجی است. انتظار در ادبیات سیاسی شیعه، مؤلفه‌ای حیاتی است که دولت را از رکود برحذر می‌دارد و آن را تشویق می‌کند تا برای وضع موجود مطلوب در نظام بین‌الملل تلاش کند. به‌عبارتی، امامت و ولایت، سیاست خارجی را از قید و بندهای مرسوم فعلی در زمینه شمولیت ساختار و عقل ابزاری خارج نموده و تحت تأثیر مسئله انتظار و مهیا نمودن زمینه ظهور منجی موعود، به جای وضعیت موجود، سیاست را متمایل و متمرکز بر آرمان‌ها و ارزش‌ها بلند و غایی می‌نماید (Agha mohammadi, 2017: p.98). در چهارچوب عدالت رویکرد جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی، رویکرد تجدیدنظرطلبانه به نظم بین‌المللی (سلطه) است. تداوم عدالت، که یکی از آموزه‌های محوری آینده‌پژوهی اسلامی است که دفاع از حقوق مسلمانان و ایجاد سیاست خارجی مبتنی بر وحدت جهان اسلام را ضروری می‌سازد (Eslami and Others, 2022: p. 37).

۳. چگونگی اثرگذاری مذهب تشیع بر فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران

در خصوص نحوه اثرگذاری مذهب در شکل‌گیری فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۳-۱. تعیین هویت جمعی و مرزبندی هویتی

دین و مذهب، به موازات نقش معنابخشی، در تعیین هویت جمعی نقش مهمی دارد و مشخص می‌کند که ما کیستیم و با دیگران چه نسبتی داریم و در قبال آن‌ها چه مسئولیتی خواهیم داشت. دین و مذهب معیار مهمی در تعیین مرزبندی‌های میان خود و دیگری است و بر روی فرهنگ استراتژیک و ادراک استراتژیک دولت‌ها و نحوه رفتار آن‌ها با شهروندان داخلی و دولت‌ها یا اتباع بیگانه، اثرگذار است و به‌عنوان محرک یا مانع نزاع و جنگ عمل می‌نماید (qanbarlu, 2012: p. 117). اسلامیت، گرانیگاه روایت اسلام شیعی از هویت ملی ایران است که در آن سیاست یک امر توحیدی- انسانی است که درصدد تعالی جهان و ساخت یک دنیای مبتنی بر آموزه‌های الهی است. با نظر داشت به اینکه تشیع به نوبه خود به هویت ملی ایرانی‌ها و شفافیت مرزهای فرهنگی، ملی و دینی آن‌ها با دیگر ملت‌ها و قومیت‌ها کمک بسیار نمود، به خودی خود به‌عنوان عنصر بنیادی ایران نوین و نیز احیاگر عظمت و شکوه گذشته و سمبل استقلال آن نمایانگر شد (Yaqouti, 2011: pp.11-12).

اسلام شیعی با تأثیرگذاری بر بینش سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران ایرانی، یک تعریف واضحی از «ما» و «دیگری» ارائه نموده و گفتمان هویت ملی ایران «اسلامی» تحت تأثیر همین «ما» مفصل‌بندی شده است. در مقابل، آن‌هایی که خارج از این حوزه هستند، «دیگرهایی» قلمداد می‌شوند که رقیب یا دشمن بودن آن‌ها بر اساس درجه و میزان فاصله‌شان با هویت اسلامی شیعی ارزیابی می‌شود. در حقیقت یک نکته مهم این است که در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران غیرممکن است که سیاست‌های انتخابی دولت و حکومت از دین مجزا گردد و دین بر تمام شئون زندگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی جامعه و شهروندان و نیز تعامل با جامعه بین‌المللی حاکم است (Cain, 2002: 3-5). به عبارتی، انقلاب اسلامی باعث هویت‌بخشی به ایرانیان در چهارچوب جغرافیای سیاسی گردید؛ یک هویت عزت‌طلب و مستقل که حاضر به تحمل سلطه و زور نبود و در قالب هویت ایدئولوژیک نشئت گرفته از انقلاب اسلامی،

به‌شدت بر ارزش‌های اسلامی - شیعی تأکید گردیده و یک هویت جدید بر پایه ارزش‌ها و اعتقادات اسلامی برای ایرانیان ارائه شده است؛ به‌گونه‌ای که سه اصل اساسی و محوری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران یعنی عزت، حکمت و مصلحت نشئت گرفته از همین تعالیم و منابع اسلامی است (Aghaee and rasouli, 2009: p. 11). مطابق با چهارچوب برآمده از ارزش‌های ذکر شده، تقابل آشتی‌ناپذیر با جهان غرب به‌عنوان دگر هویتی و دارالکفر، یک رسالت فراملی است که در تراز منافع ملی قرار دارد که این مسئله در قانون اساسی نیز نهادینه شده است (Mousavi Shefaei, 2008: p.185). به دیگر سخن، تحت تأثیر همین هویت‌یابی، جمهوری اسلامی ایران باید با تکیه بر اصل مهم و خدشه‌ناپذیر عزت، از موضع اقتدار، با تکیه بر اصول محوری به عرصه بین‌المللی ورود و در مقابل جبهه کفر و سلطه از این عزت محافظت نماید (shaban nia, 2020: p.96).

آیت‌الله خامنه‌ای در پردازش معنای کلیدواژه «عزت» در مقوله سیاست خارجی، معتقدند: ««عزت»، نفی «دیپلماسی التماسی و پرهیز از چشم دوختن به حرف و تصمیم مقامات کشورهای دیگر است». ایشان تأکید دارند در همه مسائل جهانی در «حرف و اقدام و مواجهه با اقدام دیگران، باید عزتمندانه و متکی بر اصول حرکت نمود» (Ayatollah Khamenei, 2023). البته مصلحت و حکمت هم در پیوند با اصل عزت قرار دارند. آیت‌الله خامنه‌ای معنای حقیقی «حکمت» را رفتار و گفتار «خردمندانه، اندیشیده شده و محاسبه‌شده و نداشتن اعتماد بی‌جا به طرف مقابل» برمی‌شمارند. همچنین ایشان «مصلحت» را به مفهوم داشتن انعطاف در موارد لازم برای دور زدن و گذشتن از موانع سخت و ادامه دادن مسیر برای نیل به هدف تعبیر می‌نمایند (Khamenei, 2023). در حقیقت «مصلحت» همچون یک کمربند محافظ همیشه درصدد محافظت از هسته اصلی و سخت جمهوری اسلامی یعنی اسلامیت آن عمل کرده است (Alihosseini and Keshavarz, 2016: p.16). بر اساس مصلحت در سیاست خارجی دوستان و دشمنان نیز دسته‌بندی و شناسایی شده و نسبت به آن‌ها در راستای حفظ و بقای نظام و نیز تأمین منافع ملی، مرزبندی‌های لازم صورت می‌گیرد. از سوی دیگر، جمهوری اسلامی در پی قطع روابط با جهان نیست بلکه در مقابل خصومت برخی دولت‌ها موضع قوی و تقابل جویانه دارد و روابطش با دیگران بر اساس همین مرزبندی مصلحت‌اندیشانه است و در عین حال بر اساس منطق حکمت باید اولویت‌ها در اهداف سیاست خارجی متناسب با منافع و ارزش‌های نظام اسلامی رعایت گردد (Kabiri, 2020: pp. 70-73).

۳-۲. تقویت حس استثنانگرایی ایرانی

ادوارد سعید در کتاب فرهنگ و امپریالیسم خود می‌نویسد که هر جامعه و سنت رسمی، از خود در برابر مداخله در روایت‌های تأیید شده خود دفاع می‌کند و با گذر زمان، قهرمانان بنیان‌گذار، ایده‌ها و ارزش‌های گرامی و تمثیل‌های ملی که تأثیری غیرقابل ارزیابی در زندگی فرهنگی و سیاسی دارند، جایگاهی تقریباً الهیاتی پیدا می‌کنند (Humphreys, 2016: 16). «آنتونی اسمیت»^۱ معتقد است که چنین جایگاهی همراه با ایده یک مردم منتخب و مستثنا که دارای یک مأموریت خاص هستند، مرزهای مشخصی را بین «ما» و «آن‌ها» ایجاد می‌کند و جامعه منتخب را از دنیای بیگانه و خارجی جدا می‌کند (Litvak, 2020: 9).

ایران یک بازیگر خاص با رفتارهایی ویژه و خاص‌تر در عرصه سیستم بین‌الملل است. ایرانیان همواره از گذشته تا دوران کنونی نگاه خاص و ویژه‌ای به خود و نظم و ترتیبات جهانی داشته‌اند، آنچنان‌که گویی می‌توان استثنانگرایی ایرانی را در این راستا پیش کشید. از همین‌رو، شمولیت استثنانگرایی ایرانی در برگیرنده مؤلفه‌هایی همانند «مرکزیت و محوریت ایران در جهان»، «ایده جانشینی خداوند»، «ایده شاهی یا راهبری آرمانی»، «پیروزی نهایی خیر «ایران» بر شر «دشمنان و اهریمنان»، «ضرورت قدرت‌یابی» و «رهبری ملل دیگر» است که بر روی سیاست خارجی و رفتار آن در محیط بین‌المللی تأثیرگذار است (Shokohi, 2022: p.41).

لیتواک اعتقاد دارد که ایرانیان پس از انقلاب اسلامی، با پیوند میان ایرانیت و اسلامیت، نوعی جدید از ناسیونالیسم مذهبی را بر ساخته‌اند که منجر به طرح ایده «ملت برگزیده خدا» گردیده که باید جهان اسلام را هدایت نماید (Litvak, 2020). اساساً، ایرانیان بر اساس ذهنیت تاریخی خود، جهان را در یک چهارچوب اخلاقی و معنوی درک می‌کنند و اصولاً از یک بینش عدالت‌گرایانه برخوردارند که بر روی زمین تحت عنوان حاملان امانت الهی، عمل می‌کنند. نکته مهمی که باید بدان توجه نمود این است که این فهم و ادراک ذهنی در کنار مؤلفه‌های دیگر استثنانگرایی پیش گفته، پس از اسلام در گرایش ایرانیان به مکتب اهل‌بیت^(ع) به‌طور مشخصی بروز و ظهور یافت. به‌نوعی، هنگامی که این ذهنیت با احادیثی از رسول اکرم^(ص) و اهل‌بیت در زمینه ویژگی‌های سرزمین فارس و ایرانیان همراه شد، خود یک بنیان و انگیزه‌ای قوی برای استقلال‌طلبی و پی‌افکندن نظم نو در عالم اسلامی بود. از طرفی، این ذهنیت و

1. Anthony Smith.

نگرش تاریخی با ظهور تشیع در ایران، ابعاد عمیق تری یافته و ایرانیان در تلقی خویش در جایگاه و مقام پیروان اهل بیت و گوهر اسلام، وظیفه خطیر خود را بسترسازی جهت ظهور امام غایب می‌دانند که جهان مملو از ظلم و ستم را لبریز از عدالت خواهد نمود که نتیجه آن پیروزی نهایی خیر بر شر (حق بر باطل) است (Mottaqi and Kazemi, 2007: p.224).

از منظر سیاست‌مداران و تصمیم‌گیران جمهوری اسلامی ایران و نقشه ادراکی آن‌ها، میان مقاومت در برابر استکبار و استثنا بودن آن یک رابطه متقابل وجود دارد، به‌گونه‌ای که اگر ایران دست از مقاومت بردارد دیگر یک کشور استثنایی نخواهد بود. به‌عبارتی، در قالب گفتمان انقلاب اسلامی یک رابطه دوسویه میان استثنائگرایی و تعریف حداکثری از استقلال وجود دارد. بر اساس همین بینش، ایرانی‌ها استثنایی هستند، زیرا تنها ملت «واقعی» مستقل و عاری از هرگونه تأثیرپذیری خارجی است و این استقلال ارزشمند ایران را قادر می‌سازد تا هویت استثنایی خود را که عمیقاً با آموزه‌های تشیع گره خورده است حفظ کند (Moshirzadeh & Nazifpour, 2020: pp. 346-347).

۳-۳. عدالت‌گرایی

دولت ایران بر این باور است که انقلاب اسلامی الهام گرفته از عدالت اسلامی است (Akbarzadeh & Barry, 2016: p. 621). این مفهوم در تمامی شئون سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از جمله روابط دوجانبه، نفی سلطه‌پذیری و سلطه‌گری، روابط اقتصادی و سیاسی و ارتباط با سازمان‌های بین‌المللی مورد تأکید بوده است (Aghamohammadi, 2017: p.17). به‌عبارتی در همین راستا، ایرانی‌ها خویش را در نقش‌هایی مثل حمایتگر و پشتیبان ملل ضعیف، رهبری جهان اسلام، حمایتگر نهضت‌های آزادی‌بخش و ضد صهیونیسم می‌بینند (Mottaqi and Kazemi, 2015: p.161). بر اساس اصل عزت، به‌عنوان یکی از سه اصل محوری سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، هرگونه سلطه‌گری و سلطه‌پذیری باید به‌طور کامل طرد گردد. بنابراین تغییر راهبرد از اتحاد و ائتلاف با بلوک غرب به راهبرد نه شرقی نه غربی بعد از انقلاب اسلامی تحت تأثیر اصل «عزت» نظام اسلامی بوده است. به‌عبارتی معنای راهبرد نه شرقی نه غربی عدم وابستگی سیاسی کشور به مراکز قدرت در عین حفظ استقلال راهبردی، آزادی و نیز حمایت از مظلومان و مستضعفین در مقابل مستکبرین و دفاع از عدالت و عدالت‌خواهی است (Nasiripooya, 2019: p. 81).

در مقدمه قانون اساسی، انقلاب اسلامی به عنوان «حرکتی برای پیروزی تمام مستضعفین بر مستکبرین» و در بند آخر از اصل سوم قانون اساسی تنظیم سیاست خارجی کشور بر اساس معیارهای اسلام، تعهد برادرانه نسبت به همه مسلمانان و حمایت بی دریغ از مستضعفان جهان مورد اشاره قرار گرفته است (Constitution, 1979, Principle 3). در واقع، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با توجه به رویکرد گفتمانی «ایدئولوژیک»، «فرهنگی» و «معنامحور» خود همواره خواهان تجدیدنظرطلبی در نظم بین الملل است (Torki and Shariati, 2023: p.144). حمایت از جنبش های اسلامی در نقاط مختلف جهان اسلام و مقاومت در مقابل آمریکا و رژیم صهیونیستی مطابق با همین رویکرد است (Salimi, 2007: 50).

از سوی دیگر، نمادهای عاشورا در ساختار ادراکی جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت زیادی است. روز عاشورا و شهادت امام حسین (ع) نمادی از موضع عدالت و حفظ عزت است. بنابراین، رهبران ایران هنگام بحث در مورد مسائل سیاست خارجی، مکرراً «پارادایم کربلا»، به ویژه دوگانگی عدالت و بی عدالتی را تداعی می کنند. در این مدل، قدرت های امپریالیستی و حاکمان منطقه ای به عنوان ظالم معرفی می شوند، درحالی که جهان سوم و به طور کلی مسلمانان به عنوان کسانی که برای عدالت در رنج هستند، نشان داده می شوند (Akbarzadeh & Barry, 2016: p. 625). در جمهوری اسلامی ایران عدالت یک گفتمان است که از طریق آن جهان بیرونی، منافع، کنشگران سیستم بین الملل و تعاملات آن با ایران معنادار می گردد و هویت، ادارک و فهم ایرانی، عقلانیت، ارجحیت ها و برداشت از واقعیات در تعامل با کنشگران در محیط متحول شونده بین المللی تحت تأثیر مفهوم عدالت است. در حقیقت مفهوم عدالت روشن کننده علل رفتارهای خارجی جمهوری اسلامی ایران است و از این طریق می توان به فهم دقیق تری دست یافت (Dehghani Firouzabadi, 2018: pp. 166-168).

۳-۴. الهام بخشی و معناگرایی

الهام بخشی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قالب دکترین ام القرا دارای یک ماهیت مسالمت آمیز، الگودارزانه، فرهنگی و گفتمانی است که در آن بر جهان اسلام و رسالت جهانی آن تأکید می شود؛ زیرا موقعیت ژئوپلیتیک و مرکزیت و محوریت جمهوری اسلامی ایران به مثابه ام القرا حفظ بقا و وجود آن یک ضرورت اجتناب ناپذیر است؛ این در حالی است که بقای آن ناقض رسالت و مسئولیت فراملی آن نسبت به سایر مسلمانان و مستضعفان نخواهد بود. در واقع، الگوی الهام بخشی، دارای یک ماهیت

برون‌گرا، مطالبه‌جویانه و ضروری است که به محیط پیرامونی و بیرونی جمهوری اسلامی ایران معطوف است. مع‌الوصف، الگوی صدور انقلاب اسلامی همچنان مسالمت‌آمیز باقی می‌ماند.

جمهوری اسلامی مأموریت خود را فقط ایجاد یک جامعه مبتنی بر الگوی حکومت و دولت اسلامی نمی‌داند، بلکه بر اساس رویکرد جهان‌شمول و فرانژادی دین اسلام، رسالت مهم‌تر خود را معرفی و ترویج مدل و الگوی توسعه یافته عدالت اسلامی به دیگر ملت‌ها و سرزمین‌ها می‌داند (Dehghani Firouzabadi, 2015: pp. 130-131). جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی خود مبانی و مفروض‌هایی دارد که باعث انتخاب رویکرد الهام بخشی شده است. از جمله جمهوری اسلامی ایران برای اعمال نفوذ و قدرت خود در کشورهای اسلامی قائل به استفاده از هر نوع ابزاری نیست؛ در تحلیل نهایی، ارزش و فرهنگ اسلام ریشه و بنیاد ارزش‌ها و فرهنگ جمهوری اسلامی و سرمنشأ قدرت و جذابیت آن‌ها است و نظام سلطه و استکباری مانع از رسیدن پیام جمهوری اسلامی به مخاطبانش است، بنابراین، اولویت بنیادین، جذاب‌تر کردن پیام نیست، بلکه برنامه‌ریزی و تلاش برای رفع این مانع است. همچنین مقابله سخت‌افزاری جمهوری اسلامی ایران با غرب سخت و دشوار است؛ بنابراین، لازم است که بر امکانات نرم‌افزاری با محوریت الهام‌بخشی اتکا گردد، چرا که تحقق این مسئله مشروط به بهره‌گیری حداکثری از امکانات سخت‌افزاری نیست. و اینکه ماهیت جمهوری اسلامی ایران متمایز از نظام‌های سیاسی دیگر است و این مسئله در سمت‌گیری‌های کلان و سیاست خارجی ایران نمود آشکار دارد (Ghahramanpour, 2009: pp. 159-161).

۳-۵. انترناسیونالیسم اسلامی (امت‌گرایی)

اصولاً رویکرد انترناسیونالیسم قضایا و مسائل احساسات ناسیونالیستی را نفی می‌نماید. از دیگر سو، در اسلام ملیت و قومیت به معنای مصطلح امروزی هیچ اعتباری نداشته، بلکه دین اسلام به همه ملل و اقوام گوناگون جهان به دیده یکسان می‌نگرد. لذا، اسلام از آغاز ظهور خود «داعیه جهانی» داشته و مقیاس اسلامی یک مقیاس جهانی است نه قومی و ملی (Shahram Nia and Nazifi Naini, 2013: p. 213).

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ارتباط مستقیمی بین دین اسلام و انقلاب اسلامی ایجاد کرده است که بخش مهمی از هویت اجتماعی ایران است. انقلاب اسلامی ایران در ذات خود رویکردی بین‌المللی دارد؛ زیرا بر اساس آموزه‌ها و ارزش‌های دینی

انقلاب اسلامی باید الگویی ارائه دهد که برای همه مردم و جوامع قابل استفاده باشد (Akbarzadeh & Barry, 2016: 621).

امام خمینی ^(ره) در اندیشه خود برای ملت ایران دو بُعد ایرانیّت و اسلامیّت قائل بوده‌اند که بُعد اسلامیّت آن پایدارتر است؛ بنابراین در این چهارچوب ملت ایران یک مفهوم دینی تلقی می‌گردد. ملت به معنی مدرن آن نیز تا جایی اعتبار دارد که در برابر اسلام قرار نگیرد. از آنجا که ناسیونالیسم همچون یک ایدئولوژی، تصویری منفی از خود ارائه می‌نماید و در جوامع اسلامی برای مقابله با اسلام و اسلامیّت امت اسلامی، مطرح گردیده است؛ امام خمینی همین بُعد از ناسیونالیسم را با رویکردی سلبی مورد توجه قرار داده‌اند؛ چرا که عمده سخنان ایشان در راستای مقابله با حربه‌ها و سیاست‌های دشمنان بوده است و گرنه ناسیونالیسم به معنای دفاع از آب، خاک و سرزمین مغایرتی با اسلام ندارد (Shahram Nia and Nazifi Naini, 2013: p. 208).

در جمهوری اسلامی ایران نیز باید توجه نمود که ایده حکومت جهانی اسلام و نفی ماهیت تصنعی وضعیت موجود، غایت نهایی تلاش‌ها و پیگیری دولت اسلامی محسوب می‌گردد که از نظر اندیشه‌ای، دارای بنیان‌های مستحکمی در تعلیم اسلامی است. از طرفی در قانون اساسی نیز با الهام از جهان‌بینی توحیدی و اصول شریعت نبوی، به ایده استراتژیک حکومت جهانی اسلام به‌طور واضح اشاره گردیده است. بر همین مبنا، جمهوری اسلامی ایران وظایف و مسئولیت‌های فراتر از مرزهای ملی برای خود رسم نموده که در برگیرنده مصالح، منافع، حقوق و سرشت مسلمانان و امت اسلام و حتی مستضعفان جهان است (Aghamohammadi, 2017: pp. 91-92).

در حقیقت، مطابق با هنجارهای موجود در متون و آثار مذهبی تشیع، واحد تحلیل، دولت سرزمینی دارای حاکمیت نیست، بلکه امت اسلامی است که در ماورای مرزهای ساخته شده توسط استعمارگران قرار دارد. به‌عبارتی، هویت دولت در ایدئولوژی اسلامی ماهیت و سرشتی جهانی، فراملی و فرامرزی دارد (Aghamohammadi, 2017: p. 92). حمایت از مستضعفین و مظلومان در سراسر جهان در چنین دولتی است که معناپذیر می‌شود. بر این اساس، بخشی از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران باید در خدمت اهداف امت اسلامی باشد و منافع آن‌ها را نیز در اولویت خود قرار دهد (Aghaei and Rasouli, 2009: p. 12).

در سیاست خارجی جمهوری اسلامی، دیپلماسی دارای دو بُعد است، بُعد اول پیوند نزدیک با بنیادها و ارزش‌های اسلامی دارد. بُعد دوم هم آنکه به‌طور ذاتی و ماهوی این دیپلماسی محدود به یک دولت با مرزهای جغرافیای مشخص نیست

بلکه مخاطب آن ملت‌ها هستند. از طرفی ایران اسلامی تلاش نموده تا در سیاست خارجی خود، بر مبنای تعالیم اسلامی، افکار عمومی دنیا مخصوصاً ملل مستضعف جهان سوم را تحت تأثیر قرار داده و ارزش‌های مطرح شده خویش را به هنجار تبدیل کند (Askarian and others, 2014: pp. 180-181).

۳-۶. تأکید بر صلح و امنیت

مفهوم صلح در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران یک مفهوم بنیادی و زیربنایی محسوب می‌شود که به آن به‌عنوان یک اصل نگریسته می‌شود. بر این اساس صلح در تمام ابعاد آن یعنی هم بُعد منفی (نفی جنگ) و هم بُعد مثبت (ضدیت با خشونت ساختاری نهان، عدالت بین‌المللی و نهادینه شدن مردم‌سالاری) مد نظر است (Dehghani Firozabadi, 2014: pp. 25-26). از نظر مذهبی در فقه شیعه تمرکز اصلی بر دفاع در برابر حمله متجاوز است که تحت عنوان «جهاد دفاعی» شناخته می‌شود. بر این اساس هدف دین اسلام برقراری صلحی کامل و پایدار است و حتی در مواجهه با دشمنان خود و مشرکان نیز اصل اولی را بر همین بنیان قرار داده است (Hanan, 2020: pp. 162-163). از بررسی جنگ‌های پیامبر (ص) معلوم می‌شود که تمام جنگ‌های پیامبر جنبه دفاعی داشته و اصل دفاع مطابق حکم عقل بوده است (Hanan, 2020: p. 170). در میان متفکران معاصر می‌توان به رویکرد امام خمینی (ره) به‌عنوان بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران اشاره نمود که در مباحث فقهی خود موضوع جهاد را تحت عنوان «فصل: درباره دفاع» مطرح کرده و این فصل را ذیل دو عنوان مطرح نموده‌اند (Imam Khomeini, 2013: p. 515). اصول «مصلحت» و «حکمت» دو کلیدواژه مهم هستند که در سیاست خارجی همواره بر روی حفظ صلح، صلح‌طلبی و امنیت تأکید داشته‌اند.

۳-۷. شهادت‌طلبی

ریشه ارزش و انگاره شهادت‌طلبی که به‌نوعی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ عمومی و راهبردی ایرانی‌ها قلمداد می‌گردد، در اسلام شیعی و حس وطن‌خواهی و میهن‌پرستی آن‌ها قرار دارد. یک مسئله کلیدی که تأثیر عمیقی در اسلام‌گرایی ایرانیان و تکامل عقیدتی مذهب شیعه داشته است، انگاره جهاد است که حاکمیت جمهوری اسلامی برای مبارزه با دشمنان خود آن را با اتکا به نیابت عام از جانب امام زمان، جنگ مقدس می‌نامد (Cain, 2002: p. 3). نکته قابل توجه اینجا است که مفهوم جهاد

ملازم مفهوم شهادت است. در واقع، مفاهیمی از جمله جهاد، شهادت و مصلحت از مفاهیم مهمی هستند که در تشیع بسیار مورد نظر است (Stanly, 2006: p. 23). موضوعات چالش برانگیز سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و مقاومت نیروهای اجتماعی ایران در مقابل قدرت‌های بزرگ را باید بازتاب توسعه نشانگان شهادت‌گرایی در فرهنگ سیاسی ایران محسوب کرد. لازم به ذکر است که فرهنگ شهادت در زیرساخت‌های جامعه ایرانی وجود داشته، آن گونه که جلوه‌های دیگری از شهادت‌گرایی در دوران قبل از اسلام در فرهنگ ایرانی به قابل رؤیت است. هنگامی که در ادبیات اساطیری و باستانی ایران موضوع‌های مرتبط با مقاومت ملی و پیکار با بیگانگان طرح می‌گردد، نشانه‌هایی از شهادت‌گرایی رسم می‌گردد. در این ارتباط، حتی «آرش کمانگیر» در کنشگری خود برای حفظ تمامیت ارضی ایران به شهادت می‌رسد. این گونه نشانه‌ها در دوران بعد از اسلام نیز در چهارچوب فرهنگ دینی مخصوصاً بر مبنای آموزه‌های ایدئولوژیک تشیع بازتولید گردیده است (Motalebi, 2013: p. 110).

نتیجه‌گیری

فرهنگ استراتژیک برای مطالعه سیاست خارجی با رویکرد امنیت هستی‌شناختی و رفتارهای منبعت از آن یک ابزار مؤثر است و قادر خواهد بود که ابعاد مبهم و غیرقابل ادراک رفتارهای یک کشور خاص را به راحتی بررسی نماید. بر این اساس در چهارچوب فرهنگ استراتژیک تلاش گردید چگونگی تأثیرپذیری جمهوری اسلامی ایران از مذهب تشیع مورد مذاقه قرار گیرد. در دوران کنونی، روابط بین‌الملل با وجود داشتن بسترهای نظری و عملی یک مختصات مدرن، به طریق گوناگون، به صورت مستقیم و غیرمستقیم تحت تأثیر آموزه‌ها، ارزش‌ها و روایت‌سازی‌های نشئت گرفته از دین و مذهب قرار دارد. اسلام شیعی در یک فضای جغرافیای مشخص و در ارتباط با گروه‌های قومی خاصی که در این فضا مستقر بوده‌اند، پدید آمده است. مذهب تشیع برای قلمرو و سرزمین معنای خاصی قائل است؛ بنابراین در فضای ژئوپلیتیکی ایران تحت تأثیر مذهب شیعه به عنوان مذهب رسمی و غالب با روایت‌سازی روش خاصی از تفکر و اندیشه و حکمرانی در فضای سرزمینی ایران برقرار است و پیروان خود را به شکل خاصی از تصویرسازی و بینش ژئوپلیتیک تجهیز نموده است. به عبارتی در جمهوری اسلامی ایران میراث دینی و مذهبی به جا مانده از اسلام شیعی بر روی جهت‌گیری‌ها، اهداف کلان و رفتار استراتژیک و نیز تعیین و دسته‌بندی دوستان و دشمنان بالقوه و بالفعل و نیز منافع بالقوه و بالفعل در عرصه روابط خارجی اثرگذاری عمیقی داشته است که در نهایت از

طریق مرزبندی‌ها و هویت جمعی، تقویت حس استشناگرایی ایرانی، عدالت‌گرایی، الهام‌بخشی و معناگرایی، انترناسیونالیسم اسلامی (امت‌گرایی)، شهادت‌طلبی و تأکید بر صلح و امنیت، فرهنگ استراتژیک جمهوری اسلامی ایران را تحت تأثیر خود قرار داده است.

References

- Aghaei, Seyed Davoud, Rasouli, Elham (2009), "Structuralism and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran Towards Israel", Politics Quarterly, Journal of the Faculty of Law and Political Science, Volume 39, Number 1, Spring.
- Alihosseini, A. and Keshavarz, H. R. (2016). Functions of Concept of Expediency in Islamic Republic of Iran. , 6(20), 1-20.
- Ayatollah Khamenei (2023), Dignity, Wisdom and Expediency in Foreign Policy, Speech at the Meeting of Officials of the Ministry of Foreign Affairs and Ambassadors of the Islamic Republic of Iran with the Leader of the Revolution, available at: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?tid=1940>.
- Aghamohammadi, Ebrahim (2017), "Foundations of Ideological Identity in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", Islamic State Journal, Year 23, Number 85, Issue 3, Autumn.
- Al-Rodhan, Nayef(2015), Strategic Culture and Pragmatic National
- Dehghani Firouzabadi, Jalal. and Peyman Vahabpour (2015). Ontological Security in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, Tehran: Institute for Strategic Studies.
- Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalal (2014), "Moderation Discourse in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", Foreign Policy Quarterly, Year 28, Number 1, Spring.1-39.
- Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalal and Firouzeh Radfar (2018), Patterns of Exporting Revolution in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, Tehran, Imam Sadeq University (AS).
- hanan,hamidreza, (2020), "A Review on Peaceful Approach of Prescribing Jihad in Islam".Theological – Doctrinal Research (Islamic Azad University-Saveh Branch, Year 10, 2(38).
- Khomeini, Ruhollah (2013), Tahrir al-Wasilah, Institute for the Compilation and Publication of the Works of Imam Khomeini (PBUH), available at: <http://www.imam-khomeini.ir/fa/c78>.
- Mousavi Shafaei, Seyed Masoud (2008), Developmentalism; The Requirement of Iran's Foreign Policy, Tehran: Office for the Development of Science Production.
- QorbanPour Dashtaki, A. (2018). Approach of National "Strategic Culture" in Multilateral Cultural Diplomacy Model with an Emphasis on Cultural Security. Transcendent Policy, 5(19), 95-112.
- Valizadeh, Akbar, Firouzian Haji, Gholamreza, & Shoja, Morteza. (2015). An Introduction to the Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran. Islamic Revolution Research Quarterly, 4(2), 145-166.
- Akbarzadeh, Shahram & Barry, James (2016) "State Identity in Iranian Foreign Policy", British Journal of Middle Eastern Studies, 43:4.
- Asgari, M. (2018). Strategic Culture of I.R. of Iran; Factors and Features. Defence Studies, 16(1), 87-127.
- Asgarian, Abbasgholi, Shiravand, Sarem, Mousavi Gharalari, Mirhadi (2014), "The Role of Language in Discourse-Making of Cultural Diplomacy of the Islamic Republic of Iran", Quarterly Journal of Political and International Research, No. 19, Summer.

- Bruner, Jerome (1991), 'The Narrative Construction of Reality', Critical Inquiry 18, Autumn.
- Cain, Anthony C(2002). Iran's Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction: Implications of US Policy. Air University Press, 2002. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/resrep13692>. Accessed 30 Jan. 2024.
- Eisenstadt, M. (2015). "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Religion, Expediency, and Soft Power in an Era of Disruptive Change", Middle East Studies at Marine Corps University (MES), MES Monographs, No. 7, available at: https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/MESM_7_Eisenstadt.pdf [accessed 24 July 2022].
- Eslami, Mohsen, Ranjbar Muhammadi, Mostafa, Davand, Muhammad (2022), "Methodology of Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran (Politics of Enmity with the Oppressor and Support for the Oppressed)", Jurnal of Contemporary Research on Islamic Revolution, Volume 4, No.12, Spring.
- Farsoun, S.K., & Mashayekhi, M. (Eds.). (1992). Iran: Political Culture in the Islamic Republic (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203993514>.
- Fox, J. (2018). An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315183787>.
- Ghahramanpour, Rahman (2010). "The Priority of Inspiration over Soft Power in the Macro-Policies of the Islamic Republic of Iran in the Islamic World", Defense Strategy Quarterly, Year 8, Number 28.147-172.
- Ghanbarloo, A. (2013). Strategic culture and national defence: case study of imposed war. Strategic Studies Quarterly, 15(57), 31-50.
- ghorbi, S. M. J. (2015). Components of inspiration and Islamic Republic of Iran 's soft power in the Islamic world: Study the general policies of the sixth development plan. , 5(16), 85-116.
- Glenn John(2009). Realism versus strategic culture: Competition and collaboration?. International studies review, vol.11.N.3. DOI:10.1111/j.1468-2486.2009.00872.x
- Hunter, J. D. (2010). To change the world: The irony, tragedy, and possibility of Christianity in the late modern world. Oxford University Press.
- Interest, Global Policy journal, School of Government and International Affairs, Durham University, 22 July, Available at: <https://www.globalpolicyjournal.com/blog/22/07/2015/strategic-culture-and-pragmatic-national-interest>.
- Humphreys, B. (2016). Russian exceptionalism: a comparative perspective. Politics in Central Europe, 12(1), 9-20.
- Kongonis, Thomas(2020), Examining the impact of strategic culture on the conception and operation of human ability in war and strategy, Master of thesis, Department of Security Studies and Criminology, November, Macquarie University.
- Kabiri, A. (۲۰۲۰). Foreign policy taken from the thought system of Imam Khamenei (as) And its impact on the national security of the Islamic Republic of Iran. Holy Defense Studies, 6(4), 55-75.

- Litvak, Meir. (2020). «God's Favored Nation»: The New Religious Nationalism in Iran», Religions 11, no. 10: 541. <https://doi.org/10.3390/rel11100541>.
- Matetskaya. Anastasia V, Vladimir G. Takhtamyshev, Alexander P. Bandurin, Nikolai P. Lyubetsky, Ilya G. Sharkov, Lyudmila B. Tomilina, Sergei I.
- Mazurkiewicz, Piotr. (2021). Geopolitics and religion. n book: Geopolitics (pp.347-371)Publisher: Ignatianum University Press.
- Miskimmon, Alister, O'Loughlin, Ben, and Roselle, Laura (2012), 'Forging the World: Strategic Narratives and International Relations', Working Paper; Royal Holloway, University of London.
- Moshirzadeh, H., & Nazifpour, A. (2020). Iranian Exceptionalism and Iran-US Relations: From 1979 to 2021. Iranian Review of Foreign Affairs, 11(32).
- Motlabi, Masoud. (2013). "Fields of Religionism in Iran's Contemporary political Culture, Intercultural Studies Quarterly, 7(18). 105-134.
- Mottaqi, Ebrahim and Kazemi, Hojjat (2007). "Constructivism, Identity, Language and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", Politics Quarterly, Journal of the Faculty of Law and Political Sciences, Volume 37, Number 4. Winter.209-237.
- Nasiri Pooya, Hadi. (2019). National Dignity in Iran's Foreign Policy Orientations from the Perspective of the Supreme Leader. Quarterly Journal of Research Culture, 13(No. 43-Fall 2019), 69-92.
- Ozkan, Mehmet(2021), "How Religion Shapes Foreign Policy? An Explanatory Model for Non-Western States", Religions 12(8). 617.doi.org/10.3390/rel12080617.
- Salimi, H. (2007). A Constructivist Study on National Identity in Iran. National Studies Journal, 8(31), 31-53.
- Shahram Nia, A.M. & Nazifi Naeini, N. (2013). The Interaction of Nationalism and Islamism in Iran after the Victory of the Islamic Revolution. Strategic Policy Research, 2(5), 197-217.
- Shabannia, Qasem. (2019). Behavioral Implications of the Principle of Dignity in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran. Jurisprudence and Politics, 1(No. 2), 89-115.
- Shokoohi, S. (2023). Iranian Exceptionalism and Its Effects on Tehran's Foreign Relations. Political and International Approaches, 14(2), 41-62.
- Slaveski, Stojan (2009), "Macedonian Strategic Culture and Institutional Choice: Integration or Isolation?", WESTERN BALKANS SECURITY OBSERVER, Journal of the Belgrade School of Security Studies, Year 4 No. 14. JULY-SEPTEMBER.
- Stanley, Willis (2006), "The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran", Defense Threat Reduction, Agency Advanced Systems and Concepts Office.
- Torki, H. and Shariati, S. (2023). Discourse Analysis of Iran and China Leaders towards the International System. Foreign Relations, 15(3), 134-156.
- Warner, Carolyn M. and Walker, Stephen G. (2011), "Thinking about the Role of Religion in Foreign Policy: A Framework for Analysis", Foreign Policy Analysis, Volume 7, Issue 1, January 2011.

- Yaqouti, Mohammad Mehdi. (2011). Analysis of Foreign Policy and Foreign Policy Identity of the Islamic Republic of Iran. Foreign Policy Quarterly, 25(1), 1-28.

